

Т. М. МІЛОВА

Тетяна Миколаївна Мілова,
кандидат юридичних наук, молодший
науковий співробітник Інституту
держави / права ім. В. М. Корецького
НАН України

**РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ І
ГРОМАДЯНИНА НА СВОБОДУ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ**

Прийняття Конституції України та поступове втілення в життя її основних положень заклало значний потенціал у розвиток усіх сфер життєдіяльності української держави: політичної, економічної, соціальної, культурної та інших. Не став винятком у цьому процесі й розвиток наукової сфери та, безпосередньо, процес реалізації особи свого конституційного права на свободу наукової творчості. Зміни умов господарювання в Україні поставило нові завдання перед державою в галузі регулювання науки. Формування ринкової інноваційної системи підвищило роль науки як виробника нових знань, які утворюють соціально-економічні цінності, що мало би знайти адекватне відображення у державній науковій політиці. Одночасно в період реформ, історично сформовані механізми організації та фінансування науки не могли залишатися незмінними, та вимагалося сприяння держави у переході від практично повністю державної науки до утворення нових форм, джерел фінансування та організації наукової діяльності. Таким чином, у зв'язку із ускладненням об'єкта управління, необхідно було розробити такі підходи та міри, які підтримують розвиток науки, утворюють умови для реалізації прав особи на свободу наукової творчості та, одночасно, стимулюють віддачу відповідних матеріально-ресурсних, кадрових та інших капіталовкладень.

Проаналізуємо роль держави у сфері забезпечення та захисту права людини і громадянина на свободу наукової творчості через призму функцій держави у науковій сфері. Адже, визнаючи або надаючи певні права та свободи людини і громадянина, держава об'єктивно здійснює та формує певну політику у відповідних сферах суспільного життя (по суті - здійснює відповідні функції).

Розкриваючи зміст основних функцій української держави у сфері науки та наукової діяльності, визначимо їх як основні напрямки та види державної діяльності у науковій сфері.

В основу ж диференціації таких напрямів та видів діяльності держави, покладемо критерії класифікації, запропоновані В. Ф. Погорілком, що віддзеркалюють основні елементи діяльності держави у цілому, а саме: суб'єкти, об'єкти, способи, засоби діяльності та мета і завдання діяльності¹.

Так, за *суб'єктами* діяльності держави у науковій сфері виділимо загальнодержавні функції та функції органів державної влади (Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади тощо).

За *об'єктами* діяльності держави у науковій сфері можна виділяти політичну, економічну, соціальну, культурну, екологічну та зовнішню функції. Зокрема, політична функція держави у науковій сфері полягає у виробленні основних цілей, напрямів та принципів державної політики у сфері наукової діяльності; економічна функція - у фінансуванні та матеріальному забезпеченні фундаментальних досліджень, створенні ринку наукової продукції та впровадженні досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя; соціальна функція проявляється у створенні соціально-економічних умов для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів цієї діяльності; підвищення престижу наукової діяльності, підтримку та заохочення наукової молоді; пенсійне забезпечення та соціальний захист суб'єктів наукової діяльності; культурна функція передбачає сприяння

розвитку науки у цілому (ст. 54 Конституції України); екологічна функція, відповідно до ст. 16 Конституції, передбачає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території держави; зовнішньою функцією є діяльність держави щодо встановлення наукових зв'язків України зі світовим співтовариством (ст. 54 Конституції України) тощо².

За *способами діяльності* держави у науковій сфері виділимо законодавчу, виконавчу та судову функції. Так, законодавча функція належить виключно парламентові України та полягає у прийнятті Верховною Радою України відповідних нормативно-правових актів, що спрямовані на здійснення державного регулювання у сфері наукової діяльності; визначенні основних засад і напрямків державної політики у цій сфері тощо. Особлива роль належить Президентові України, який будучи главою держави і гарантом її державного суверенітету, сприяє розвитку науки і техніки з метою забезпечення технологічної незалежності країни, матеріального достатку суспільства і духовного розквіту нації.

Виконавчу функцію держави у науковій сфері здійснюють відповідні органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки та інші центральні та місцеві органи), метою діяльності яких є здійснення політики держави у сфері наукової та науково-технічної діяльності. Реалізації цієї функції держави підпорядкований колосальний науковий потенціал - тільки в Міністерстві промислової політики України нараховується понад 300 наукових організацій. У 2005 р. в наукових установах промисловості були задіяні 40881 людина, що на той час складало майже 40 відсотків від загальної кількості вчених, 1153 з яких мають науковий ступінь³.

Судова функція держави у сфері наукової діяльності покладена на органи судової влади України, що покликані здійснювати правосуддя, тим самим забезпечувати захист гарантованих Конституцією та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, відповідно у науковій сфері.

За *засовами діяльності* держава виконує бюджетно-фінансову та адміністративно-територіальну функції. Бюджетно-фінансова функція передбачає механізм забезпечення державою бюджетного фінансування наукової та науково-технічної діяльності. Так, у 2007 р. науково-технічну сферу було профінансовано на рівні 0,46 % ВВП, у 2008 р. цей показник трохи більше і становить 0,48 відсотків ВВП⁴. Відповідно до ч. 2 ст. 34 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» сьогодні об'єм фінансових витрат держави на розвиток науки повинен становити 1,7 % ВВП. Більшість науковців зазначає, що навіть такий показник, за умови його повного виконання, не здатен розв'язати більшості проблем у науковій сфері, хоч і може дещо поліпшити ситуацію. Такі показники у розвинутих країнах значно вище, зокрема у США - 2,05 відсотків, в Японії - 2,75 %, в Ізраїлі - 3,5 %⁵.

Безпосередні ж витрати на одного науковця в Україні становлять на сьогодні 2 тисячі доларів щорічно, тоді як в деяких європейських країнах, США, Японії на одного науковця припадає щорічно 100-200 тис. доларів⁶.

Крім того, станом на 2007-2008 рр. лише 20% наукових приладів, наприклад, в установах Національної академії наук задовольняють вимогам сучасного експерименту, а понад 75 % експлуатуються вже понад 15 років. Тоді як у провідних іноземних наукових центрах повне оновлення парку наукових приладів відбувається, в середньому, за 5-7 років⁷. В сучасних умовах інноваційно-технологічного процесу такий підхід, безперечно, не виправданий.

Адміністративно-територіальна функція полягає у діяльності органів управління у сфері наукової діяльності відповідно по всій системі адміністративно-територіального устрою держави.

За *метою і завданнями* виділимо такі функції держави у сфері науки як: врегулювання відносин, пов'язаних з науковою і науково-технічною діяльністю, та створення умов для підвищення ефективності наукових досліджень і використання їх результатів для забезпечення розвитку усіх сфер суспільного життя; примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки;

зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості тощо.

Аналізовані функції держави та органів державної влади України значною мірою є її напрямками і видами діяльності всередині країни. Але значне місце в системі функцій держави, у тому числі й функцій у сфері науки та науково-технічної політики, займають і зовнішні функції, які характеризують діяльність держави як цілісну організацію суспільства, але вже звернену не усередину, а зовні його життєдіяльності⁸. По суті, зовнішні функції держави являють собою основні напрямки її діяльності на міжнародній арені. Вони покликані вирішувати наступні зовнішні завдання держави: встановлення і підтримка нормальних відносин з іншими державами, у тому числі у науковій та науково-технічній сфері.

Так, функції держави щодо її інтеграції та міжнародного співробітництва з іншими державами - це різноманітні напрямки і види діяльності держави. Вони детерміновані необхідністю встановлення і розвитку рівноправних економічних, соціально-культурних, у тому числі й наукових та науково-технічних зв'язків, інших відносин, з метою гармонійного поєднання інтересів даної держави з конкретними і загальними інтересами всіх держав. Сучасний рівень розвитку суспільства вимагає інтеграції господарського, політичного і соціально-культурного життя всіх держав, об'єднання зовнішніх зусиль для більш ефективного рішення внутрішніх проблем кожної держави окремо і світового співтовариства в цілому. Таке співробітництво припускає широкий і взаємовигідний підхід до інтегрованих питань, вміння спільними зусиллями знаходити найбільш раціональні рішення, що відповідають інтересам всіх учасників співробітництва.

Співробітництво держав у сфері науки і техніки здійснюється на основі двосторонніх міжнародних угод. Так, 7 червня 2005 р. між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки було укладено Угоду про співробітництво в сфері науки і технологій⁹. Згідно цієї Угоди, співробітництво між Україною та Турецькою Республікою у цій сфері здійснюватиметься, зокрема, у таких формах, як: а) виконання спільних науково-дослідницьких проектів, у тому числі обмін результатами роботи та обмін науковцями, спеціалістами та дослідниками; б) організація та участь у спільних наукових зустрічах, конференціях, симпозіумах, навчальних програмах, семінарах, виставках тощо; с) обмін науково-технологічною інформацією та документацією; д) спільне використання дослідницьких лабораторій та наукового обладнання; е) інших формах науково-технічного співробітництва, які можуть бути взаємно погоджені.

Такі угоди укладені Україною з багатьма країнами сучасного світу¹⁰, що свідчить як про активізацію діяльності держави на міжнародній арені у сфері науки та науково-технічної діяльності, так і про створення додаткових умов для реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості не лише всередині країни, а й у процесі міжнародного міжнаукового спілкування.

Слід зазначити, що усі функції держави, у тому числі й її функції у сфері науки - явища відносно стабільні, однак, вони та механізм їх реалізації не є незмінними. Незважаючи на суперечливі процеси реформування наукової, освітньої, бюджетної, оборонної та інших сфер суспільного життя в Україні, вони безперервно розвиваються та вдосконалюються в ході їх здійснення. Еволюціонуючи, функції держави знаходяться у постійній взаємодії, яке здійснюється у рамках єдиної функціональної діяльності сучасної держави, як у „традиційних" сферах суспільного життя: політичній, економічній, соціальній, культурній, так і в „новоявлених" галузях, обумовлених глобальними проблемами сучасності: демографічній, екологічній, сировинній, космічній сферах, в галузі утворення та використання ядерної, інформаційної технологій, в галузі науки і техніки та в інших глобальних державних сферах діяльності.

У кінцевому рахунку, зовнішні функції держави впливають із внутрішніх потреб суспільства та завдань держави. Зовнішні функції виступають як певне продовження внутрішніх функцій держави, аналогічно тому, як зовнішня політика за своєю суттю є продовженням внутрішньої політики. Тому, загальною тенденцією розвитку функцій української держави у сфері науки в сучасних умовах має стати усебічна модернізація усього механізму державного управління наукою та освітою, демократизація

економічної системи суспільства, розгортання реформи науки в усіх напрямках, а також підвищення ролі науки в соціально-економічному розвитку держави і суспільства.

Усе це свідчить про велику роль сучасної держави у процесі реалізації права людини і громадянина на свободу наукової творчості. Органічний зв'язок змісту усіх конституційних прав та свобод людини і громадянина з важливішими напрямками та видами діяльності держави в різноманітних сферах суспільного життя переконливо доводить, що важливу роль у становленні та організації наукової сфери, у тому числі й в механізмі реалізації та захисту права кожного на свободу наукової творчості, відіграє держава, яка, здійснюючи цілеспрямований функціональний вплив на сферу науки і техніки, освіти, економіки, енергетики, медицини, інших наукоємних сфер суспільного життя, зобов'язана створювати умови для їх усебічного розвитку.

¹ Конституційне право України / За ред. В. Ф. Погорілка. - К.: Наукова думка, 1999. - С. 174.

² Закон України "Про наукову та науково-технічну діяльність" від 13 грудня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 12. - Ст. 165.

³ Вішкул А. Отраслевая наука: проблемы развития, пути решения // Голос Украины. - 2007. - 7 ав-

⁴ Полохало В. І. Виступ на сесії Загальних зборів НАН України 17 квітня 2008 року // Вісник Національної академії наук України. - 2008. - № 6. - С. 37.

⁵ Дробноход М. Наукова сфера України в контексті реформування // Освіта і управління. - 2007. -

⁶ Дробноход М. Наукова сфера України в контексті реформування // Освіта і управління. - 2007. - Т. 10. - № 1. - С. 9.

⁷ Про діяльність Національної академії наук України у 2007 році та підвищення ролі Академії у вирішенні актуальних завдань розвитку України (Доповідь Президента НАН України академіка НАН України Б. Є. Патона) // Вісник Національної академії наук України. - 2008. - № 6. - С. 12-13.

⁸ Байрамов Ф.Д. Соотношение функций государства и региональных межгосударственных объединений: Современные теоретико-правовые проблемы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2003; Денисов В. Н. Развитие конституционного механизма внешнеполитической деятельности Украины // Правова держава. - К., 1996. - Випуск 7. - С. 42-49; Утяшов Э. К. Функция обороны от нападения извне современного Российского государства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Саратов, 2000 та ін.

⁹ Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки про співробітництво в сфері науки і технологій: Закон України від 15 березня 2007 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2007. - № 21. - Ст. 289.

¹⁰ Про ратифікацію Договору між Урядом України та Урядом Румунії про співробітництво в сфері науки та технологій: Закон України від 2 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2000. - № 18. - Ст. 136; Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про співробітництво у сфері науки та технологій: Закон України від 7 червня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 33. - Ст. 176; Про ратифікацію Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ліванської Республіки про співробітництво у сфері науки і технологій: Закон України від 3 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 23. - Ст. 322 та ін.

Отримано 4.02.2009

Резюме

В статті аналізується роль держави в процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на свободу наукової творчості через призму функцій держави в науковій сфері. Обґрунтовується висновок про органічну зв'язку права на свободу наукової творчості, як одного з конституційних прав людини і громадянина, з основними напрямками і видами діяльності держави в сфері наукової діяльності.

Summary

In the article the role of the state in the sphere of providing and defence of human and citizen rights on freedom of scientific creation is researched. The contents of basic functions of the Ukrainian state in the sphere of science and scientific activity is analyzed.